

2. Савельєва С. Використовуючи усну народну творчість // Початкова школа. № 10, 1998. С. 50.

3. Савченко О. Літературне читання : підручник для 4 класу. Київ, 2004. 159 с.

Інна Суліма

м. Вінниця

(Наук. керівн. – канд. філол. наук, доц. Віннічук А. П.)

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙМАННЯ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ В МОЛОДШИХ КЛАСАХ

Анотація

У статті проаналізовано психологічні особливості сприймання художніх творів, простежено основні рівні їх розуміння учнями молодших класів.

Ключові слова : *художній образ, образне узагальнення, синкретизм, рівні розуміння.*

Аннотация

В статье проанализированы психологические особенности восприятия художественных произведений, прослежены основные уровни их понимания учащимися младших классов.

Ключевые слова: *художественный образ, образное обобщение, синкретизм, уровни понимания.*

Summary

The psychological bases of perception of works of art are analyzed in the article, the basic levels of their understanding by pupils of the younger classes are traced.

Keywords: *artistic image, figurative generalization, syncretism, levels of understanding.*

Методика аналізу художнього твору в початкових класах не може не враховувати особливості сприймання художнього твору учнями молодшого шкільного віку. Тому проблемі сприйняття художнього твору присвячено наукові розвідки з методики, мистецтвознавства і психології. Так, О. Нікіфорова вважає, що безпосередність сприймання є вторинною і виробляється з досвідом [4]. На перше місце вона ставить безпосередній емоційний вплив образів твору. Для розвитку художнього сприймання вона рекомендує розвивати відтворююче сприймання, використовувати такі методи і

прийоми роботи, як виразне читання, аналіз прочитаних пейзажів, збагачення практики художнього читання взагалі, ознайомлення учнів із прийомами побудови образу тощо.

П. Якобсон підкреслює, що художнє сприймання завжди є осмисленням, витлумаченням, розкриттям змісту [6]. Сучасна методика спрямовує увагу вчителя на формування творчої уяви, вміння слухати і чути твір, сприймати його емоційний зміст. Перша стадія сприймання здійснюється при читанні твору. Сприймання у процесі читання, формує естетичне співпереживання учнів. Без особистісного, суб'єктивного сприймання у свідомості читця не може реалізуватися і об'єктивний смисл тексту.

Сприймання ж художнього твору неможливе без мислення. Як зазначає Л. Виготський, дитина поступово осягає значення слова, проходячи кілька рівнів узагальнення, оволодіваючи мовою, виходячи з дитячого синкретизму до наукового, понятійного мислення [1]. А. Лісовський, підтримуючи цю думку, вказуючи на те, що сприймання твору виразним читанням є першим етапом цілісного сприймання твору, вищою ж сходинкою є сприймання обдумане, у процесі якого відбувається глибоке осягнення поетичного твору.

Твори образотворчого мистецтва, музики, архітектури глядачі, слухачі сприймають безпосередньо органами відчуттів, тобто сприймають той матеріал, з якого «зроблений» твір. А читач сприймає графічні знаки надруковані на папері, і тільки за допомогою включення психічних механізмів мозку ці графічні знаки перетворюються у слова. Завдяки словам і відтворюючій уяві вибудовуються образи, а вже ці образи викликають емоційну реакцію читача, народжують співпереживання героям і автору, а звідси виникає розуміння твору і розуміння свого ставлення до прочитаного.

Психологи зазначають, що у процесі сприймання з'являється установка, яка базується на попередньому досвіді суб'єкта, подібно до того, як це має місце у його практичній діяльності.

На основі практичного досвіду дитина вчиться розуміти, відчувати, набуває емоційності, чуттєвості. У зв'язку з цим і проходить розвиток

особливої діяльності – сприйняття, що визначає естетичне ставлення до предметів.

Необхідно також підкреслити, що сформована навичка читання передбачає повну автоматизацію перших кроків сприймання. Розкодування графічних знаків не викликає труднощів у кваліфікованого читача, всі зусилля він витрачає на усвідомлення образної системи, на відтворення в уяві художнього світу твору, на розуміння його ідеї і свого власного відношення до неї. Однак молодший школяр ще не володіє навичкою читання в достатній мірі, тому для нього перетворення графічних знаків у слова, розуміння значень слів та їх зв'язків – досить трудомісткі операції. Необхідність прочитати твір самостійно часто веде до того, що смисл твору стає незрозумілим. Саме тому первинне читання твору має здійснюватись учителем. Важливо проводити детальну словникову роботу: пояснювати, уточнювати значення слів, забезпечувати попереднє читання важких слів і словосполучень, емоційно готувати дітей до сприймання твору. Варто пам'ятати, що на цьому етапі дитина ще слухач, а не читач. Сприймаючи твір на слух, вона стикається з озвученим змістом і озвученою формою. Через форму, подану виконавцем (учителем), орієнтуючись на інтонацію, жести, міміку, дитина проникає у зміст.

До узагальнення в художньому образі молодші школярі підходять із звичними для них і властивими для їх віку розумовими операціями емпіричного узагальнення, тому глибокі суттєві зв'язки літературного образу залишаються для них не розкритими. Виникає широкий розрив між засобами художнього узагальнення у літературному творі і можливостями його сприймання та осмислення на рівні емпіричного мислення.

За дослідженнями Д. Ельконіна, П. Гальперіна та ін., які по-різному розв'язують проблему психічного розвитку молодших школярів, у методиці літератури з'явилися спроби знизити вікові пороги при засвоєнні теоретичних знань із метою підвищення інтенсивності літературного розвитку учнів початкової школи і молодших підлітків[3].

Якщо говорити про види узагальнення у зв'язку із засвоєнням такого навчального предмету, як література, то слід мати на увазі образне узагальнення, яке є необхідною властивістю розуму кожного читача. Що стосується узагальнення понятійного, зв'язаного із засвоєнням основ науки про літературу, то воно не може бути сформованим у відриві від образного узагальнення.

Образне узагальнення як процес читацької думки передбачає аналіз суттєвих зв'язків між художніми деталями, з яких будується образ. У тому випадку, коли молодші школярі говорять, що «це придумав письменник», міркують про те, як «буває у житті» і «як не буває», знаходять розуміння вимислу твору, то це ще не початок реалістичного ставлення до літератури, тому що у всіх цих судженнях вони будують своє образне узагальнення емпірично, на видимих зв'язках між речами реального життя.

Молодшому школяреві потрібні враження буття, емоційний, чуттєвий досвід для більш чи менш адекватного сприймання літературного твору. Уроки літератури повинні формувати у молодшого школяра той високий рівень почуттів, без якого неможливим є сприймання літературного твору ні в середніх класах, ні тим більше у старших класах.

Для молодших школярів характерною є така особливість дитячого мислення, як синкретизм, який до 7–8 років переходить із безпосереднього сприймання у вербальний план. Синкретизм полягає у тому, що явища, які сприймаються одночасно у часі або в просторі, або разом дані у сприйманні, ставляться дитиною в причинний зв'язок. Справжні (глибинні) причинні зв'язки ще недоступні самотійному сприйманню дитини, і вона бачить залежність причини і наслідки там, де явища, факти, предмети реального світу дійсно зв'язані часом або місцем (але не причинними зв'язками). Ця особливість дає про себе знати інколи у першокласника, проявляючись у сприйманні художніх творів (казок, маленьких оповідань). У дитячому синкретизмі та суб'єктивізмі (дитяча здатність «пояснити» все, чого б це не

вартувало) вже починає зароджуватись нова сходинка узагальнення, що властива наступним етапам розвитку дитини.

Суб'єктивний фактор при оцінці творів, чужих для читача, може проявлятися у більш пом'якшеній формі, не заважаючи читачу давати поряд із суб'єктивною оцінкою і об'єктивну оцінку його художніх особливостей.

Читачі, які емоційно вразливі, можуть відчувати естетичну насолоду і від творів, у тій чи іншій мірі чужих для особистості. Суб'єктивність емоційного критерію полягає у тому, що більш чужі для них твори вони переживають менш інтенсивно і дають таким творам оцінки, хоча й високі, але нижчі, ніж творам, близьким для них.

Але до естетичної насолоди художнім твором, його переваг, необхідно оволодіти й аналізом особливостей художньої форми творів, навчитися розглядати форму твору у зв'язку з його змістом тощо, тобто оволодіти практично критеріями оцінки творів.

У процесі дослідження, яке проводила З. Романовська, було виявлено 4 основних рівні сприймання і розуміння художньої літератури молодшими школярами:

I рівень – репродуктивний. Він має 2 підрівні:

а) фрагментарний;

б) сюжетно-логічний;

II рівень – емоційно-сюжетний;

III рівень – інтуїтивно-художній;

IV рівень – елементарний усвідомлено-художній [5, с. 268].

Ці рівні не залежать від віку школярів. Вони вказують на просування учнів у сприйманні художніх творів і принципово відрізняються від поділу дітей на тих, які слабо, середньо і добре встигають. Головна відмінність цих рівнів у тому, що в них відображаються не кількісні показники, як в оцінках знань, а якісні зміни у розумінні творів художньої літератури. Межі між ними дуже рухливі, хоча кожен рівень має свої особливості.

Репродуктивний рівень відображає засвоєння змісту сюжету і події твору без творчої переробки сприйнятого і без проникнення в образне узагальнення. Сприймаються прості зв'язки твору: що за чим йде. Діти роблять зусилля, щоб запам'ятати те, про що читають, засвоїти факти і події. Таке сприймання відповідає віковій потребі – пізнати світ. При відповіді діти спішають переказати факти і події, про які дізналися з твору, і зазвичай самі отримують від цього велике задоволення. У залежності від повноти сприймання змісту в цьому рівні виділяються 2 підрівні.

Фрагментарний підрівень зазвичай властивий дітям, які погано читають, особливо у першому класі. Роблячи великі зусилля в техніці читання, дитина не може охопити всі взаємозв'язки у творі – в її свідомості ніби «висвітлюються» яскраво окремі деталі, герої, явища, без зв'язку їх зі всім змістом. Оцінка героя подається на основі однієї негативної або позитивної дії. Вона переноситься на весь твір: поганий чи хороший. Слово сприймається як сигнали, що актуалізують яскраві життєві враження. Окремі уявлення погано синтезуються в загальну картину.

Сюжетно-логічний підрівень відрізняється від попереднього більш повним сприйманням твору в його контекстно-сюжетних зв'язках. Вірш і оповідання сприймаються однаково, як повідомлення, що має певну, частіше всього часову, послідовність. Діти стараються запам'ятати зміст твору і як можна детальніше переказати його.

Сприймання на емоційно-сюжетному рівні відрізняється яскраво вираженою емоційністю, особистісним ставленням до героїв і подій, співпереживанням героям, участю в їх діях. Емоційність сприймання властива всім рівням.

Інтуїтивно-художній рівень характеризується не тільки повнотою і самостійністю сприймання твору, але і проявом інтуїтивно-художнього почуття при виборі твору.

Цікавим є те, що сприймаючи сюжетно-подійну сторону твору, ці учні не прагнуть до його переказу, їх увага спрямована на те, щоб висловити своє ставлення до нього, дати оцінку вчинків не тільки головних, але й інших героїв.

Дуже важливо, що школярі на цьому рівні самі зупиняються на окремих образних висловлюваннях, виділяють їх з тексту і прагнуть розгадати їх художній смисл.

Елементарний усвідомлено-художній рівень можна назвати цілісно-аналітичним. Якщо на попередньому рівні учні при виборі твору проявляють скоріше інтуїтивну чуйність, ніж розуміння якості художнього зображення, то на цьому рівні учні не тільки безпомилково у всіх випадках віддають перевагу більш художньому твору, але і роблять крок у більш глибоке розуміння його образної сторони. Поряд із зображувальною дійсністю вони оцінюють і саме зображення, відмічаючи найбільш доступні їх розумінню елементи майстерності письменника, зупиняючись на найбільш яскравих сценах, образних висловлюваннях, прагнуть розгадати їх художній смисл.

Вікова динаміка розуміння художнього твору взагалі і дійових осіб у тому числі може бути представлена як деякий шлях від співпереживання конкретному герою, співчуття йому, до розуміння авторської позиції і далі до узагальненого сприймання художнього світу і усвідомлення свого до нього ставлення, до осмислення впливу твору на свої власні установки. Але пройти цей шлях молодшому школяру під силу тільки за допомогою дорослого, вчителя.

Література

1. Выготский Л. Вопросы детской психологии. Санкт-Петербург, 1997. 224 с.
2. Выготский Л. Собрание сочинений в 6 т. Т.2 Проблемы общей психологии.- Москва, 1982. 504с.
3. Эльконин Д. Психологическое развитие в детских возрастах: Избранные психологические труды. Воронеж, 1995. 414 с.
4. Никифорова О. Психология восприятия художественной литературы. Москва, 1972. 560 с.
5. Романовська З. Учение и развитие младших школьников. Москва, 1982. 480 с.
6. Якобсон П. Психология художественного восприятия. Москва, 1964. 260 с.